

Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Tóth Miklós Bálint

**POLITIKAELEMÉLET ÉS SZÉPIRODALOM
HATÁRVIDÉKÉN**

Három esettanulmány

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető: Balázs Zoltán DSc, PhD

Budapest, 2021

Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Tóth Miklós Bálint

POLITIKAELEMÉLET ÉS SZÉPIRODALOM HATÁRVIDÉKÉN

Három esettanulmány

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető: Balázs Zoltán DSc, PhD

© Tóth Miklós Bálint

Tartalom

1.	Kutatási előzmények és a téma indoklása.....	5
1.1.	Diszciplináris keret.....	5
1.2.	A kutatás tárgya.....	6
2.	Felhasznált módszerek	9
2.1.	Az amerikai újkritika alapelvei.....	9
2.2.	A politikum irodalmi szerepének külsőleges és belsőleges vizsgálata	10
3.	Az értekezés eredményei	14
3.1.	Az ideológia anatómiája	14
3.2.	Az indokolatlan lázadás lehetséges indokai	17
3.3.	Van, volt, nincs. A nosztalgia politikuma	19
3.4.	A szépirodalmi látásmód politikaelméleti alkalmazásának eredményei.....	21
4.	Hivatkozások.....	23
5.	A szerző témában született publikációi.....	27

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

1.1. Diszciplináris keret

Annak ellenére, hogy a szépirodalomra és a politikai gondolkodásra jellemzően két, egymástól jól megkülönböztethető, sőt megkülönböztetendő szféraként tekintünk, vitathatatlan, hogy az európai szellemi hagyományban hangsúlyosan jelenik meg a két terület összefonódása. Hosszan sorolhatnánk a nyugati civilizáció azon kanonikus alkotásait, amelyek irodalmi és politikai-politikaelméleti szempontból egyaránt kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Ez a tradíció végigkíséri az európai kultúra történetét: Szophoklész Antigonéjától kezdve Shakespeare Hamletjén keresztül Aldous Huxley Szép új világáig bezárólag megannyi példát említhetnénk, amelyek az irodalomtudomány és a politikatudomány kutatója számára is releváns és tanulmányozandó művek.

Az irodalom és a politikai gondolkodás egybefonódásában azonban egyfajta törés állt be a modern tudományfelfogás megjelenésével, ugyanis a tudásdefiníció radikális szűkre szabásával a karteziánus felfogás alapjaiban újrafogalmazta, hogy mi számít tudományos tekintetben értékesnek és érvényesnek. A modern tudáskonceptió kizárólagossá válásával párhuzamosan számos terület – így a teológia, a művészetek és az irodalom – intellektuális jelentősége határozottan leértékelődött.

Mondani sem kell, hogy a karteziánus elképzelés gyökeresen megváltoztatta az emberi együttéléstről való gondolkodás kereteit is. A természettudományokhoz mindinkább hasonulni szándékozó társadalomtudományok – köztük a politikatudomány – meghatározó vonása lett a specializálódás növekvő mértéke és az empirikus módszertanon alapuló kutatások kiemelt státusza. Pontosan fogalmaz Almond, amikor a modern politológia jellemzőit elemezvén a következő megállapítást teszi: *„a »kemény« tudományok utánzásának talán legfontosabb következménye abban rejlik, hogy a politikatudományban az alkalmazott módszer vált a kutatás minőségének megítélésekor az első számú kritériummá.”* (Almond, 1977, p. 506)

A modern tudományosság tagadhatatlan eredményei dacára mind egyértelműbbé váltak a karteziánus elgondolás humán tudományokra való adaptálásának nehézségei. Erre vezethető vissza a Whitebrook által „rehumanizációs”-nak nevezett (1995. p. 55) törekvések megjelenése és megerősödése, melyek a humán- és a társadalomtudományok karakterének újragondolását sürgették. Ennek köszönhető a felvilágosodásban gyökerező tudományeszménnyel inkompatibilis területek ismételt felfedezése, s részben ennek tudható be az interdiszciplináris

kutatási irányok növekvő elfogadottsága is. Ebbe a trendbe illeszkedik a *politika és irodalom* mint politikatudományi aldiszciplína kialakulása és elterjedése is. Természetesen tévedés lenne azt gondolni, hogy ezen terület a főáramú politológia integráns részévé vált volna, ám akadémiai ismertsége és legitimitása vitathatatlanul megnőtt.

A nemzetközi tendenciák ellenére a *politika és irodalom* aldiszciplínája a magyar politikatudomány alulreprezentált területe manapság is, ami különösnek hat, ha figyelembe vesszük a szépirodalomnak a hazai politikai gondolkodásra gyakorolt hatását. Elég, ha Mikszáth Kálmán, Babits Mihály vagy Márai Sándor munkásságának politikai-politikaelméleti vonatkozásaira gondolunk, s nyilvánvalóvá válik, hogy számos magyar szépirodalmi alkotás releváns lehet a politológia képviselői számára is.

1.2. A kutatás tárgya

A fentiekkel összhangban ezen disszertáció arra a meggyőződésre épül, hogy a magyar irodalmi hagyományban szép számmal találhatunk olyan alkotásokat, melyek a maguk sajátosságos módján jelentősen képesek hozzájárulni a modern politikaelmélet által felhalmozott tudásanyag bővítéséhez. Tekintettel arra, hogy a költemények és regények által megjelenített speciális szemlélet különösen jól alkalmazható a politikai közösségek fundamentális vonásait meghatározó elvek elemzésénél, ezen dolgozat középpontjában a széles értelemben vett politikai rendhez kötődő problémák vizsgálata áll.

Annak dacára, hogy joggal tulajdoníthatunk egyes irodalmi textusoknak politikaelméleti jelentőséget, mégsem kerülhetjük el, hogy a disszertáció első fejezetében részletesen szóljunk a politikai és irodalmi minőség közti komplex relációról. Ez egyszerre szolgál elméleti és módszertani célokat, ugyanis a politikai és az irodalmi szféra tagadhatatlan különbségeiből fakadó dilemmák szükségszerűen felvetik azt a kérdést, hogy az írók és költők alkotásaiban található politikai mozzanatokat értelmezhetjük-e egyáltalán politikaelméleti perspektívából, és ha igen, milyen módon közelítsünk hozzájuk.

Az elméleti-módszertani keret vázolása után kerül sor a dolgozat gerincét adó három esettanulmányra. Az első elemzésben egy sokat vizsgált politikatudományi fogalom, az ideológia jelenségét veszem górcső alá Arthur Koestler *Sötétség délben* (2019) című műve segítségével. Közismert, hogy a Budapesten született író nemzetközileg is elismert regényének cselekménye mögött felsejlik az alkotói életpálya, ám a politikaelmélet kutatói számára az alkotás értéke nem a biográfiai összefüggésekben rejlik. Relevanciáját az adja, hogy a

politikatudományi szakirodalomban elterjedt külső ideológiakritikákkal ellentétben az alkotás belülről világít rá az ideologikus észjárás tarthatatlanságára, ugyanis az olvasó a regény főszereplője, az ideológiát évtizedeken keresztül követő, sőt terjesztő Rubasov szemszögéből értheti meg az elemzett észjárás sajátosságait. Ám hibát követnénk el, ha a rubasovi történetet az ideológiától való teljes elszakadás folyamatoként íránk le: habár a főszereplő belátja ezen szellemi pozíció zsákutcás mivoltát, az átfogó kritika ellenére annak vonzereje mégsem csökken jelentősen számára.

A második esettanulmányban Márai Sándor *Ítélet Canudosban* (2002) című kisregényét vizsgálom. A művet elemezve arra keresem a választ, hogy a béke, a gazdasági jólét és a kulturális pezsgés korában mi vezet a fennálló politikai renddel szembeni széleskörű társadalmi elégedetlenséghez, sőt nem egy esetben fegyveres konfliktusokhoz. Másképp fogalmazva: mi vagy mik az indokolatlan lázadás lehetséges indokai? A Koestler-regényhez hasonlóan itt sem mellékesek az alkotás történeti vonatkozásai, ám ebben az esetben is elmondható, hogy a történelmi kontextuson túlmutató politikaelméleti mondanivalóval bír a szöveg. Dacára annak, hogy a kisregény írásakor Márai gondolkodására – s így közvetve az alkotásra is – döntő hatással voltak a '68-as események, a 19. század végi Brazíliába helyezett cselekmény vizsgálatával lehetőségünk nyílik tágabb teoretikus összefüggések tárgyalására, s ily módon megérthetjük, hogy a rendezettség és az anarchia iránti igény voltaképpen az emberi természet szerves, kiiktathatatlan eleme.

A következő fejezetben a nosztalgia fogalmát elemzem politikaelméleti szempontból. Noha ezen életérzésre Homérosz Odüsszeiájától kezdve rengeteg kultúr- és politikátörténeti példát hozhatnánk, feltűnő, hogy a vonatkozó szakirodalom igen-igen hiányos. Ez alighanem abból adódik, hogy a modern politikatudomány közismerten vonakodik a nehezen megfogható és leírható jelenségek – így a politikai attitűdök – vizsgálatától. Az értekezés ezen szakaszában éppen ezért egy másik Márai-mű, a Krúdy-parafrazisként is olvasható *Szindbád hazamegy* (2015) segítségével arra kívánok rámutatni, hogy politikai értelemben a nosztalgikus attitűd jóval összetettebb annál, semmint hogy egyszerűen a céltalan múltba vágyódással azonosítsuk.

Ahogy a fentiekből is kitűnik, a disszertációban vizsgált politikaelméleti problémák kiválasztásában a tematikus kapcsolat mellett egy másfajta logika is kirajzolódik. Látható, hogy a vizsgálódás tudatosan halad az ideológia szikár fogalmától a nosztalgikus beállítódás majdhogynem amorf érzületéig, ennek megfelelően az elemzés tárgyait a politikai valóság eltérő természetű jelenségei alkotják.

Tekintettel arra, hogy az értekezés egyik vállalt célja az irodalmi művek teoretikus értékének bizonyítása, a dolgozat zárófejezetében az egyes esettanulmányok összegzésén túlmenően összefoglalom a szépirodalmi látásmód politikaelméleti alkalmazásának eredményeit. Konklúzióképpen kitérek arra, hogy az irodalmi textusok politikai szempontú értelmezésével miként tudjuk kevésbé szem előtt lévő összefüggésekkel gazdagítani a módszertan elsődlegességét valló főáramú politikatudományi tudásanyagot.

2. Felhasznált módszerek

Az elméleti-módszertani fejezet első részében az amerikai újkritika alapvetéseit ismertetem, mert az irodalom autonómiájáról vallott elgondolása kitűnő analógiát nyújt az irodalomban fellelhető politikaelméleti gondolatmenetek specifikus vizsgálatára. Külön kiemelendő René Wellek és Austin Warren nagy hatású könyve, *Az irodalom elmélete* (2002), amelynek az irodalom külsőleges és belsőleges megközelítésének megkülönböztetéséről vallott elgondolása analógiaként szolgál a szépirodalmi műveket középpontba állító politikaelméleti vizsgálódás megalapozása szempontjából.

A második alfejezetben rátérek a politika és irodalom összefüggéseinek lehetséges interpretációira. A fentieket alapul véve különbséget teszek a két terület közt meglévő reláció külsőleges, illetve belsőleges értelmezése közt, s ezek fényében fejtem ki azon szemléletmód elveit, amely lehetővé teszi az irodalmi alkotások tisztán politikaelméleti szempontú olvasását.

2.1. Az amerikai újkritika alapelvei

A szisztematikus irodalomelmélet helyett inkább egyfajta metagyakorlatként (Bókay, 2006, p. 127) azonosítható amerikai újkritika (New Criticism) intellektuális gyökerei visszavezethetők Ivor Armstrong Richards munkásságára. A cambridge-i professzor a kontinensen uralkodó szellemtörténeti, illetve életrajzközpontú megközelítéssel szembemenve arra kérte hallgatóit, hogy a kijelölt szépirodalmi műveket a szerző és a kor ismerete nélkül próbálják meg értelmezni. (Bókay, 2006, p. 115) Ezen, először az oktatásban alkalmazott megközelítésmódot később teoretikus munkáiban (Richards, 2001; 2004) részletesen is kifejtette. Richards irodalomról alkotott nézeteit kifejezi sokat citált gondolata, miszerint „*Nem az a lényeg, hogy egy vers mit mond, hanem az, hogy micsoda.*” (Richards, idézi: Bókay, 2006, p. 117)

A richardsi elvekből kiindulva az amerikai újkritika képviselői megalkották az irodalmi művek olvasásának azon elméleti keretét, amelynek középpontjában a szépirodalmi alkotás mint autonóm entitás tételezése áll. Az irányzat híveinek meggyőződése szerint az irodalomkritikus feladata az, hogy az adott szöveg alapján elvégezze az objektíve létező irodalmi mű elemzését. E nézet mögött a szépirodalomhoz gyakorta társított szubjektivitás tagadása áll. Erre utal Eliot sokat idézett gondolata: „*A költészet nem a szenvedélyek zsilipjeinek felnyitásából áll, hanem elzárásából; a költészet nem a személyiség kifejezése, hanem a személyiség elkerülése (escape).*” (Eliot, 1998, p. 335)

A megközelítés fókuszában az a törekvés rejlik, hogy a műértelmezést kiszabadítsa a régóta elterjedt interpretációs tévedések fogságából, s ezzel párhuzamosan rámutasson a szépirodalmi szövegek specifikus mivoltára. Megemlítenéd itt Wimsatt és Beardsley két nagy hatású esszéje. *Az intencionalitás téveszméje* (1946), illetve *Az affektivitás téveszméje* (1949) című írásukban fektették le azon teoretikus értelmezési keretrendszer alapvetéseit, amely képes félretenni a műelemzési gyakorlatot régóta domináló megközelítésből eredő félreértéseket. Noha eltérő elgondoláson alapulnak, a két téveszme következménye megegyezik: „*maga a vers mint a sajátosan kritikai ítéletalkotás tárgya megszűnik létezni.*” (Wimsatt–Beardsley, 1949, p. 31)

Wellek és Warren *Az irodalom elmélete* (2002) című kötete nagymértékben támaszkodik az amerikai újkritikának az irodalmi alkotás autonóm mivoltát hangsúlyozó elgondolására. Ezen megfontolásból kiindulva a gondolatmenet legfontosabb eredménye, hogy szisztematikusan leválasztja azokat az irodalomtudományi megközelítéseket, amelyek ugyan öndefiníciójuk szerint képesek megragadni az irodalmi alkotások esszenciáját, valójában azonban olyan elemzési szempontokra fókuszálnak, amelynek vajmi kevés köze vizsgálódásuk céljához.

A szerzőpáros öt, általuk tévesnek tartott tudományos felfogást azonosít: az életrajzközpontú, a pszichológiai, a társadalmi vonatkozásokra fókuszáló, a filozófiai és végül az irodalmat más művészeti ágakhoz fűződő viszonyával összefüggésben értelmező gondolkodásmódot. Ezek megegyeznek abban, hogy az irodalmi minőségen kívül eső tényező bevonásával interpretálják az adott szépirodalmi textust. Wellek és Warren szerint azonban a fenti megközelítések szükségszerűen ténvútra vezetik az olvasót, ugyanis az irodalmi szöveg sajátos természete helyett attól idegen tényezőkre koncentrálnak. A helytelen olvasási módok meghatározását követően rátérnek azon szempontok bemutatására, amelyek elemzésével a kutató szerintük közelebb kerülhet az adott alkotás megértéséhez. Ezek közé sorolják – többek közt – a versmérték, a stílus, a költői képek vagy éppen az irodalomtörténeti összefüggések vizsgálatát.

2.2. A politikum irodalmi szerepének külsőleges és belsőleges vizsgálata

A szépirodalmi művek specifikus karakterének elismerése nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az előttünk lévő szöveg egyéb jellemzőit is vizsgálat tárgyává tegyük, hiszen elképzelhető, hogy a szóban forgó írásnak vannak olyan figyelemre méltó – köztük politikai – motívumai, amelyek túlnyúlnak az irodalmiság határain. Az újkritikusok gondolkodásának tanulmányozása azért elengedhetetlen számunkra, mert az autonóm entitásként tételezett irodalmi textusok sajátosságairól szóló fejtegetéseik, továbbá az adekvát vizsgálati szempontok meghatározása

elvezetnek minket oda, hogy képesek leszünk leválasztani a szépirodalomspecifikus megközelítést az egyéb természetű vizsgálódástól. Az egymástól eltérő elemzési fókuszok megkülönböztetése logikusan hozza magával azt a felismerést, hogy az elsőre riválisnak tűnő kutatási szempontok egyazon mű esetében egyszerre relevánsak lehetnek, vagyis nem zárható ki, hogy az interpretálandó textus egyidejűleg bír irodalmi, politikai és egyéb mondanivalóval is.

Wellek és Warren gondolatmenetének analógiájára tehát megkülönböztethetjük a szépirodalmi művekben rejlő politikum külsőleges és belsőleges megközelítéseit. Előbbiek egyfajta kauzális viszonyt feltételezve a szövegben rejlő politikumot valamiféle külső hivatkozási pontból eredeztetik.

Ezek közül az illusztratív felfogással érdemes kezdeni, mellyel leginkább az oktatás területén találkozhatunk. Kiindulópontja, hogy a politika világának taglalásakor azért előnyös alkalmazni az irodalomcentrikus megközelítést, mert segítségével hatékonyabban lehet átadni az esetenként száraz és unalmas tananyagot. Különösen igaz ez, amikor számunkra idegen kultúrákba kívánjuk bevezetni a diákokat. (Zuckert, 1995: 189.) A metódus gyengesége annak elméleti reflektálatlansága: noha képviselői felismerik a szépirodalmi textusokban fellelhető politikai mozzanatok hasznosságát, nem fordítanak figyelmet azon kérdés megválaszolására, hogy miért kéne tekintetbe vennünk a regényekben vagy versekben megbújó politikumot. (Whitebrook, 1995, p. 57)

Másodjára a biográfiai iránnyal (pl. Bluefarb, 2011; Ingle, 2003) szükséges foglalkozni. Népszerűségének oka, hogy az alkotások politikai vonatkozásainak értelmezésekor a szerzői életút egy jól megfogható és plauzibilis magyarázatnak tűnik. A megközelítés egyik leágazása az írók származása és az írásaikból kiolvasható politikai tartalmak közti összefüggés feltételezése. Remek példa erre a feltételezés, miszerint Thomas Mann vagy Márai Sándor esetében a regényeik központi témáját adó polgári létforma családi hátterük irodalmi kifejeződése. A biográfiaalapú felfogás legnagyobb fogyatékosága, hogy nem vesz tudomást arról, hogy a karakterek gondolatai és az alkotók világképe nem feltétlenül találkoznak. A köztük feszülő távolságról nem pusztán a fikciós művek esetében kell szót ejtenünk, hanem még a látszólag önéletrajzi elemeket tartalmazó irodalmi alkotásnál is szükséges köztük különbséget tennünk.

A politikum és az irodalom közti összefüggéssel foglalkozó szakirodalom talán legelterjedtebb megközelítése azzal a feltevessel él, hogy egyes szépirodalmi művek tanulmányozása révén

betekintést nyerhetünk az alkotás születésekor fennálló, tág értelemben vett politikai valóságba. Ezen felfogás hívei vallják, hogy bizonyos irodalmi textusok legitim elemei lehetnek azon kutatók módszertani eszköztárának, akik releváns forrásokat keresnek a társadalmi realitás sajátos dinamikáinak feltárásához.

Az alkotás társadalmi vonatkozásaira koncentráló elgondolásnak három típusát különböztethetjük meg. Az első a Quentin Skinner (1969; 2002) nevével fémjelzett kontextualista iskola hatása alatt álló történeti megközelítés (pl. Schmitt, 2006; Higgins, 2004). A második típus a szociológiai vagy inkább szociologizáló irány, mely az irodalom segítségével a társadalmi létmód és struktúrák sajátosságait kívánja megérteni (pl. Wa Thiong'o, 1981; Kendall, 2008; Geréb, 1959). Végül a kritikai leágazásról szólok, mely a tudományos célok mellett társadalomformáló ambícióval is fellép (többek közt Ingle, 1979; Butler, 2000; Irigaray, 2010). Noha plauzibilis feltételezés, hogy az irodalmi művek tartalma nem független a tág politikai-gazdasági keretektől, a szigorúan kauzális viszonyokat sugalló munkák leegyszerűsítik a politikum és szépirodalom közti összefüggést. Ily módon elengedhetetlen annak tudatosítása, hogy a költeményekre és regényekre félrevezető társadalomábrázoló dokumentumokként tekinteni.

A szépirodalmi írásokban található politikai mozzanatokat külső tényezőkre visszavezető elképzelések után rátérek a belsőleges megközelítésekre. Az elsőként említendő politikaifilozófiai irány (így Scanlan, 2002; Craig, 2003; Stewart, 2016) azon a meggyőződésen alapul, hogy egyes szépirodalmi alkotások olyan mélységű interpretációját adják az emberi létezéshez kapcsolódó legmélyebb problémáknak, hogy értékes tanulsággal szolgálhatnak az akadémiai szférának is. Dacára annak, hogy az ilyen típusú vizsgálódásnak igenis van létjogosultsága, kénytelenek vagyunk belátni, hogy az irodalmi textusok csak elvétve képesek megfelelni a filozófiai gondolkodással szükségszerűen együtt járó konzisztenciakövetelménynek, azaz exkluzivitása miatt ez a megközelítés az autonóm politikai mondanivalóval bíró műalkotások nagy többségénél nem segít minket abban, hogy helytálló módon felfejtsük az emberi együttélés komplexitását vizsgáló rétegeiket.

A politikaifilozófiai koncepció fent vázolt hiányosságaira lehetséges megoldást jelenthet a politikaelméleti perspektíva alkalmazása, ugyanis a specifikus politikai észjárás vizsgálatát középpontba állító aldiszciplína helytálló teoretikus háttérrel biztosít az autonóm politikum elemzéséhez. Ebben nagy szerepe van annak, hogy a politikaelmélet az intellektuális szakosodás korában is erősen kötődik a humaniorák látásmódjához. (Dryzek–Honig–Phillips 2006, p. 4) Emellett szintén a megközelítés előnyeként tarthatjuk számon a politikaelmélet

absztrakt karakterét és empirikus irányultságát, hiszen ezáltal alkalmassá válik az irodalmi művekben kifejtett konkrét politikai problémák értelmezésére.

A politikaifilozófiai iránnyal ellentétben ezen felfogás a konzisztencia helyett egy más típusú logikai kritériummal él. Az ellentmondásmentesség elvével szemben előtérbe helyezett koherenciaelvárás sokkal inkább kompatibilis az irodalmi gondolkodásmóddal, hiszen – ahogy Zwicker is megjegyzi – ki róhatná meg az írókat és költőket „*az analitikus szigorúság vagy az érvelési áttekinthetőség terén vétett hibáikért, miközben a maguk sajátos, érdekes, gyakran polemikus, időnként bizonytalankodó, ironikus és ritkán pártatlan módjukon behatolnak a politikai rendszerekbe*”. (Zwicker, 2006, p. 145) Ennek figyelembevételével lehetővé válik, hogy az argumentációs pontatlanságokat nem tagadva az irodalmi alkotásban foglalt politikai gondolatmenet lényegi elemeire koncentrálhassunk.

A szépirodalmi textusok politikaelméleti perspektívájú olvasásakor a koherenciakövetelmény mellett még egy szempontra kell ügyelnünk: a plauzibilitás mint szűrő folyamatos szem előtt tartása segít a politikatudósnak abban, hogy a vizsgált textus alapján levonandó konklúziókat a valóságban is megtapasztalt politikai folyamatok tükrében újragondolja, és ekképpen kizárja a tudományosság rostáján fennakadó szépirodalmi eszme-futtatásokat.

Ezen megfontolások jellemzik a vonatkozó szakirodalmat is. A kapcsolódó szakszövegek sajátossága, hogy jobbra nem átfogó és szisztematikus elméletalkotásra törekednek, hanem egy bizonyos alkotás kapcsán egy meghatározott politikai fogalom módszeres kibontását tűzik ki célul. Ennek megfelelően műfaji értelemben monográfiák helyett inkább esettanulmányok és tanulmánykötetek a meghatározóak.

A fenti elgondolások köszönnek vissza például Franz Kafka *A kastély* (Balázs, 2015) vagy Joseph Conrad *A sötétség mélyén* (Spegele, 1972) című művének elemzésében, de szintén kiemelendő a *The 'Invisible Hand' and the British Fiction, 1818–1860* (Courtemanche, 2011) címet viselő kötet, mely a vizsgálandó alkotásokat egy adott korból válogatva sajátos kontextualista töltetet hordoz magában. Sajátos alkategóriát képeznek az utópikus műveket elemző írások (pl. Sargisson, 2003; Burns, 2008; Pintér, 2017; Rempert, 2017), ami nem meglepő, ha tekintetbe vesszük az utópiáknak az egyetemes politikai gondolkodásra gyakorolt hatását. Érdeemes külön hangsúlyozni a science fictionöket övező – hazánkban is megfigyelhető – politikatudományi figyelmet (pl. Tóth, 2017; Tóth, 2018; Filippov–Nagy–Tóth, 2019).

3. Az értekezés eredményei

A disszertáció legfőbb tanulságait összegezve először a három esettanulmány eredményeire térek ki, majd röviden összefoglalom a szépirodalmi látásmód politikaelméleti alkalmazásából fakadó előnyöket.

3.1. Az ideológia anatómiája

Arthur Koestler *Sötétség délben* című művét elemezve az ideologikus észjárás természetét érthettük meg egy ritkán feltáruló nézőpontból. A főszereplő, az eszmét hosszú évtizedeken keresztül vezető pozícióban szolgáló, ám koncepciók perbe fogott és végül kivégzett Rubasov története az általánosan elterjedt külső ideológiakritikákkal ellentétben belülről mutatja meg az olvasó számára az ideológia mint sajátos intellektuális pozíció legfontosabb jellemzőit. Az elemzés során az ideológiát egy-egy politikailag releváns fogalommal párba állítva vizsgáltam, így – többek közt – a valláshoz, a politikumhoz és a morálhoz fűződő viszonya révén megérthetjük a koestleri ideológiakoncepció legfontosabb vonásait. A következőkben a három említett fogalom köré épülő alfejezet főbb megállapításait összegzem.

Az ideologikus gondolkodás lényegi elemét adja az ideológia és a vallás közti párhuzam (lásd pl. Voegelin, 2011, p. 28). Ahogy Fossum cikkéből (Fossum, 1958) is kitűnik, a *Sötétség délben* bővelkedik bibliai analógiákban. Ezek közül kiemelendő a Rubasov és Krisztus közti hasonlóság, amely sajátos újraértelmezés lehetőségét villantja föl. A jézusi történet elemei szembeötlő módon tűnnek fel a regényben, ám az összkép rendkívül groteszk: a Megváltó életével és halálával hitelessé tett kereszténységgel szemben itt csupán egy torz, tökéletlen (Fossumnál: defective) Krisztus torz és tökéletlen vallásával találkozhatunk.

Az ideológia teológiai vonásait mutatja a Párt és az Egyház kirajzolódó analógiája is. A politikai és a vallási közösség közötti határok összezsúválásának jele, hogy a politikában résztvevők egyben elkerülhetetlenül az adott politikai vallás hívői is. Az egyházi hierarchia mintájára felfedezhető a politikai közösségben is szervezeti tagoltság, ennek megfelelően a gyülekezethez hasonlóan a tagságnak is a „*papi-ideológusi elit*” (Nyirkos, 2017, p. 114) nyújt politikai-dogmatikai útmutatást, amely az értelem alapú indokolás kudarcakor tisztán a vakhitre fog támaszkodni.

Amint az Rubasov és kihallgatója (és egyben korábbi elvtársa), Ivanov párbeszédéből kitűnik, a politikumot illetően is sajátos elveket vall az ideológia. Központi vonása, hogy

helyrehozhatatlanul rossznak tartja az őt körülvevő világot, a számára kiindulópontot jelentő társadalmi berendezkedésre pedig úgy tekint mint megannyi rendezetlen és egymásnak ellentmondó politikai akarat alkotta közösségi viszonyrendszerre, ahol „*a káosz uralkodik*” (Koestler, 2019, p. 172). Az egy irányba mutató politikai rend hiányában nem a verseny és a szabadság jelét véli felfedezni, hanem számára ez a társadalmi szisztéma az irányítatlanság és irányíthatatlanság rendszere, amely alkalmatlan az ideológusok által leírt eszményi állam elérésére.

A tökéletes társadalom feltételeinek megteremtése megköveteli az ideológiához tartozó politikai közösség, a Párt tagjai részéről, hogy a kompromisszumos döntéshozatal módszerét elvetve olyan kereteket adjanak politikai berendezkedésüknek, amelyek közt lehetőség nyílik az eszmét képviselő központi akarat akadálytalan, feltétel nélküli és mihamarabbi végrehajtására. Másképp fogalmazva: a neomachiavellista jelzővel is illelhető ideologikus észjárás szerint a háborítatlan politikai egység és egyszólamúság – azaz a torzan értelmezett konszenzus – megteremtése primer politikai feladat, amely kitartó és gyakorta áldozatokat követelő munkával jár. Romlott világunk gyökeres megváltoztatása azonban csak akkor képzelhető el, ha az ideológiát követők az útjukban álló politikai akaratokat – beleértve az azokat képviselő ellenfeleiket – akár egzisztenciális értelemben is eltakarítják.

Végül, de nem utolsó sorban kitérek a vizsgált észjárás erkölcsi vonatkozásaira. A cellájában töltött idő alatt Rubasovban felszínre bukott az általa elkövetett bűnök sokáig elnyomott emléke, mert a lelkiismeret feleledésével újraértékelt ezen esetek morális jelentőségét, ezzel összefüggésben pedig különös erővel tört rá büntudata. Ez a folyamat a maga természetességével azért tűnt újszerűnek számára, mert az ideologikus gondolkodás statikus megközelítése most dinamikus jelleget öltött, ennek megfelelően központi eleme a kétely, az önmarcangolás és a bizonytalanság lett. Az ideológia biztosította stabilitásból kikerülve Rubasov azzal a régóta nem tapasztalt feladattal nézett szembe, hogy az erkölcsi ítélet megalkotása, vagyis a jó és a rossz közti határvonal meghúzása minden esetben egyfajta belső vita eredményeképpen zajlik le. Az utóbbi ellen vívott küzdelmet az tette lehetővé, hogy az ideológiára jellemző absztrakt erkölcsfelfogás helyett Rubasov a saját múltjából kiemelt konkrét példákon keresztül azonosította a gonosz megjelenési formáit.

Az ideológia morális karakterét jellemezve elmondhatjuk: félrevezető az a közkeletű elképzelés, miszerint az ideologikus gondolkodás az erkölcsi szempontot figyelmen kívül hagyva érvel az általa megkövetelt magatartás követése mellett. Képviselői valójában nem tagadják a morális elvek jelentőségét, hanem a feje tetejére állítják, kifordítják őket

lényegükből. Szerintük az egyetlen erkölcsileg elfogadható álláspont az, ha a lelkiismeret sugallta érzelmeket és gondolatokat, sőt magát a lelkiismeretet elnyomjuk, és engedmények nélkül ragaszkodunk az eszme által lefektetett célokhoz. Az ideológia etikájának központi fogalma a következetesség, ennek megfelelően kizárólag akkor cselekszünk helyesen, ha rendíthetetlenül tartjuk magunkat az ideológusok szabta magatartásmintához. Ezen felfogást jellemezhetjük erkölcsi maximalizmusként is, hiszen ezt a logikát követve nincs átmenet az abszolút helyes és az abszolút helytelen között: a nem-cselekvés, de még a nem teljesen internalizált ideologikus gondolkodás is az elítélendő viselkedésformák közé tartozik.

A fentiek fényében különösen érdekes, hogy végül mi készíteti Rubasovot arra, hogy magára vállalja el nem követett bűneit, majd ezután a tárgyaláson is ragaszkodik vétkes mivoltához. Fontos észrevenni, hogy nem egyszerűen azért lépett a morális és kognitív inverzió (Fehér, 2005, p. 120) útjára, mert nem tudta elviselni bűnösségét, hanem mert ez a lépés egyben az erkölcsi integritásának helyreállítására irányuló kísérletnek is része volt. Döntésében nyilvánvalóan közrejátszik egzisztenciájának féltése is, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a politikai okokat sem, melyekre második kihallgatója, Gletkin mellékesen elejtett szavai utalnak: „*Remélem, Rubasov elvtárs, megértette a feladatát, megértette, mit vár öntől a párt.*” (Koestler, 2019, p. 264) A régóta nem hallott „elvtárs” megnevezés azt ígéri neki, hogy áldozatvállalása nem hiábavaló, mert életét ugyan nem tarthatja meg, de megkaphatja azt, ami ebben az értelmezési keretben a legbecsesebb: ismét a totális győzelmet arató ideológia politikai közösségének tagja lehet.

Ahogy láthattuk, annak ellenére, hogy alapvetően belátta az eszme helytelenségét, sok tekintetben Rubasov nem volt képes megszabadulni az ideológia vonzerejétől. Noha az életútját meghatározó gondolkodásmód számos vonását megértette, sorsát mégsem értékelhetjük fenntartások nélkül egy sikeres tanulási folyamatként; úgy csalódott az ideologikus észjárásban, hogy közben annak alapvető állításait nem volt képes maga mögött hagyni. A *Sötétség délben* politikaelméleti üzenete ennek megfelelően igen összetett: bármennyire is alaposan és meggyőzően hívja fel a figyelmet az ideológia elfogadhatatlanságára, nem ringatja olvasóját abba az illúzióba, hogy a gondolkodás ezen iránya valaha is ki fog kopni a versengő politikai nézetek közül.

3.2. Az indokolatlan lázadás lehetséges indokai

A második esettanulmányban Márai Sándor *Ítélet Canudosban* című kisregényét politikaelméleti perspektívából olvasva a rend, a lázadás és az anarchia közti ősi összefüggéseket vizsgálom az individuuum és a társadalom szintjén. A 19. század végi braziliai események szépirodalmi újraértelmezése azért kiváltképp érdekes számunkra, mert egyértelműen mutat rá arra, hogy az emberi természetben paradox módon egyszerre ott rejlik a rendezettség és a rend megbontása iránti igény.

A mű középpontjában egy dialógus áll, amely a véres öldöklés és a schmitti értelemben vett rendkívüli állapot (Schmitt, 2002) közepette megteremti annak lehetőségét, hogy az egymással szembenálló felek a közös civilizációs alapokra támaszkodva megismerhessék egymás motivációját és gondolkodását. Beszélgetésük nyelve önmagában is jelentőséggel bír: azáltal, hogy a már kvázi győztes állami hadsereg főparancsnoka, Bittencourt marsall és a foglyul ejtett canudosi rab, egy európai származású, nagy műveltségű nő diskurzusuk elején a csupán általuk beszélt angol nyelvre váltanak, azt üzenik, hogy az emberi lét alapvető problémáit csak megfelelő mélységű és összetettségű nyelvi-kulturális háttérrel lehet feltárni.

Párbeszédük során világossá válik, hogy a látszólag tökéletes középosztálybeli életet élő asszony miért csatlakozott a Tanácsadó vezette canudosi – nevezzük így – szektához. Az egyik napról a másikra nyomtalanul eltűnő orvos férjét keresve döbben rá arra, hogy hibátlannak tetsző élete a jólét és a társadalmi presztízs dacára mégsem teljes. Ez ösztönzi arra, hogy elsőre irracionálisnak látszó módon elhagyja konvenciók és társadalmi elvárások keretezte életét, s házastársát követve ebben a braziliai anarchikus közösségben adjon új értelmet unalomba és megszokásba fulladó mindennapjainak. Elmondása alapján egy olyan politikai berendezkedés képe rajzolódik ki, amelyben a kimondott és kimondatlan közösségi szabályok nem kötik gúzsba az önmegvalósító egyént. Egyetlen elv van, amelyet mindenkinek be kell tartani: Canudosban az volt a főbűn, ha valaki nem jelent meg az esti imánál, és ha az illető többször hiányzott, „*akkor nem volt irgalom*” (Márai, 2002, p. 281).

Az egyén perspektívájából előadott iménti elbeszélés már magában hordozza a rend és a lázadás közti feszültség csíráját, ám az elemzett probléma politikai mivolta a társadalmi szintet vizsgálva válik nyilvánvalóvá. A felszínen tökéletesnek tűnő élet belső üressége megfeleltethető a békés, stabil, jólétet biztosító politikai rendszerek mindent átható gépiességének. Az állampolgáraitól gondoskodó, de őket ezzel együtt szinte gyermekként kezelő állam és a mögötte álló civilizáció olyan realitást hoznak létre, amely a minden vágyat kielégítő kényelemmel a teljes értékű élet illúzióját kelti.

Canudosban voltaképpen a megtervezett és rutinizált jóléttel való szembeszegülést azonosíthatjuk. Az asszony nézőpontjából választ kapunk azon, a '68-as történésekkel összefüggésben felmerülő scrutoni kérdésre (Scruton, 2003, p. 19), hogy mi vezeti a békében, jólétben, kulturális pezsgésben élő társadalmi csoportokat a rendszerrel való totális szembeforduláshoz. A dialógust olvasva megérthetjük – sőt mintha a Marsall is érzékelt volna –, hogy a legkedvezőbb társadalmi-gazdasági viszonyok tartós fennmaradása esetén sem biztosított a politikai stabilitás: a rendszerszerűvé és monotonná váló mindennapok elkerülhetetlenül magukban hordozzák a fennálló renddel szembeni ellenérzés és lázadás veszélyét.

A canudosi közösség célja tehát a szilárd társadalmi struktúrák maradéktalan lebontása és egy, minden kötöttséget nélkülöző anarchikus berendezkedés megteremtése volt, melyben nincs akadálya a teljes egyéni önmegvalósításnak. A gépies hétköznapiakat felváltó földi Paradicsomhoz vezető út jellemezhető egyfajta megváltástörténetként is, a lázadókat vezető Tanácsadó magatartása pedig sok tekintetben a prófétai attitűddel mutat rokonságot. Ily módon a Canudos-história jól kivehető teológiai vonásokat is mutat.

Az előbbieket könnyen a felkelés melletti állásfoglalásnak tekinthetnénk, ám a kisregény mondanivalója ennél összetettebb. A Canudosban érvényben lévő egyetlen szabály – a mindennapos imádság – egy mindenáron fenntartandó vallásos hevületre utal, amely az anarchikus rend alapeleme. Másképp szólva: a spontaneitás állandósítására irányuló törekvés végeredményben a spontán berendezkedés rendszerszerűvé válását idézi elő, azaz szükségszerűen fölszámolja önmagát.

A párbeszéd alapján két, egymással gyökeresen szembenálló demokraciafelfogás is kibontakozik. Az első a Marsall képviselte civilizatórikus megközelítés, mely a demokratikus rendszerre úgy tekint mint az emberi konfliktusok békés, kompromisszumos kezelési módjára. Ebben az elgondolásban a népakarat megvalósítása helyett a kiszámíthatóságra és stabilitásra kerül a hangsúly. Ezzel szemben az asszony érveléséből egy olyan „demokraciaelmélet” rajzolódik ki, mely a tökéletes politikai rendszer kulcsát a tömegek változó igényeinek érvényre juttatásában látja.

Befejezésképpen a mű címében jelölt „ítélet” kifejezés mibenlétét vizsgáltam meg. Noha első olvasásra kínálja magát a következtetés, hogy a történet – vereségük ellenére – a canudosi lázadók morális fölényével zárul (Szabó, 2010, p. 104), ám a regény politikaelméleti

mondanivalójának komplexitását figyelembe véve meggyőzőbbnek tűnnek a vita eldönthetlensége mellett szóló érvek (Bányai, 1992, p. 931; Gintli, 2012, pp. 236–237).

3.3. Van, volt, nincs. A nosztalgia politikuma

A nosztalgikus beállítódás politikaelméleti vizsgálata adja a harmadik esettanulmány tárgyát. A rendre egyfajta patológikus jelenségként, „*társadalmi betegségként*” (Stewart, 1992, p. IX) azonosított attitűd politikai jelentőségét egy másik Márai-mű, a *Szindbád hazamegy* segítségével járjuk körbe. A vizsgálódás három létige, a van, a volt és a nincs köré rendeződik, ennek megfelelően a gondolatmenet végére kiviláglik a nosztalgia politikai karakterének csökevényes mivolta.

A Krúdy-novellákból ismert főhős, Szindbád életének utolsó napját bemutató alkotásban látványosan megjelennek a nosztalgiának a fennálló renddel kapcsolatos nézetei. Ennek talán legfontosabb eleme az otthontalanság mindent átható érzése, amely szorosan összekapcsolódik a stabilitás, a nyugalom és az ismerősség hiányával. A megközelítés az aktuális állapotokat jól leírható történelmi folyamatokra vezeti vissza: szemléletét a romlás, a bomlás, a hanyatlás tézise határozza meg.

A „*nagy társadalomtalanság*” (Ady, 1913, p. 393) alapélménye a felbomló politika közösség percepciója, ezzel összhangban pedig felfogását az arisztokratikus és demokratikus elemeket egyaránt mutató idegenségérzet jellemzi. A „*nemes sértődöttség*” (Márai, 2015, p. 93) érzésének politikai karaktere egy kevésbé szembetűnő síkon, jelesül a stiláris jegyek szintjén is megmutatkozik. Noha a nosztalgizásra jellemző cselekménynélküliség és erős esztetizáltság első látásra a múlt dicsőségét hirdeti, valójában többet árul el a máról, mint a tegnapról. Ennek megfelelően a nosztalgikus attitűd mint identitásprobléma (Gintli, 2005, p. 67) egyszerre vonz és taszít: míg a múlt felidézése egy jobb kor emlékét hozza vissza, addig a letűnt idők felé való fordulás szükségszerűen magában hordozza a jelen sivárságának bizonyosságát is.

A nosztalgia múltképét tekintve egy mitikus világ (Hart, 1973. p. 411) sejlik fel, amely felfogható egyfajta jobboldali utópiaként, pontosabban fogalmazva „*tompított utópizmusként*” (Kolnai, 2003, p. 167) is. Ezzel összhangban a nosztalgikus múltértelmezés történelmileg nem tekinthető hitelesnek, ám tévedés lenne azt gondolni, hogy célja a tegnap autentikus bemutatása lenne. Közelebb járunk a valósághoz, ha Boym nyomán „*túlélési stratégiaként*” (2001, p. XVII) definiáljuk.

Az idealizált múlt egyik központi vonása a morális feljebbvalóság, az a meggyőződés, hogy a jelenlegi értékvesztett társadalom normáival szemben áll a tegnap magasabb rendű erkölcsisége. Ebből fakad Szindbád egyik legnagyobb dilemmája: hogyan lehetséges a züllés és a romlottság korában erkölcsös életet élni? Nyilvánvaló számára, hogy az egykor volt értékek nem hozhatóak vissza, ám a reménytelenség nem egyenlő a nihilizmussal. Épp ellenkezőleg: nosztalgiázni voltaképpen kötelesség, azaz becsületbeli ügy.

A nosztalgikus múltinterpretáció másik fő jellegzetessége a kvázi-vallásosság, vagyis szakrális jegyeket mutatva a tegnap szentsége a ma profán valóságával szemben nyeri el igazi jelentőségét. Ezt támasztja alá Szindbád utolsó napjának rituális karaktere: a múlt aprólékos, megkomponált felidézése (lásd például a részletekbe menően megtervezett étkezés), azaz a nosztalgiázás olyan, akár egy szertartás, a felkeresett helyek – tehát a fürdő és a vendéglő – pedig kegyhelyek.

A harmadik, *Nincs* című alfejezetben a nosztalgiának azon vonásait vettem górcső alá, amelyeket vizsgálva a legtöbb politikai nézetrendszerrel szemben valamiféle csökevényesség lelhető fel. Mindenekelőtt meg kell említenünk a jövőkép hiányát. Itt természetesen nem megszerkesztett politikai programra kell gondolnunk, hanem a holnapra vonatkozó, jól beazonosítható gondolatokat magában foglaló koncepcióra. Ezzel összefüggésben elmondható, hogy a nosztalgia egyszerre tekinthető apolitikus és politikus attitűdnek: míg megveti és elutasítja a mindennapos ügyekre koncentráló politizálást, addig a politikai értékek szintjén határozott állásponttal bír.

Szintén a hiányok közt kell szólnunk a nosztalgikus érzület döntés- és cselekvésképtelenségéről. Ennek jegyében aktivitás helyett „*révedezések, képzelgések, tünődések*” (Fülöp, 1986, p. 87) jellemzik. Így kijelenthető, hogy a nosztalgia nem egyenlő a múlt helyreállítását célul kitűző reakciós attitűddel, s szintén különbséget kell tennünk a nosztalgikus beállítódás és a hagyományokat mérsékelten, ám elszántan védő konzervativizmus között. Ezzel egyetemben észrevehetjük a liberális vonásokat is: ez leginkább abban nyilvánul meg, ahogy Szindbád a jelen dezintegrált társadalmi viszonyai közepette óvja a szeszélyes többség kényének kitett egyén méltóságát.

Összegzésképpen elmondható, hogy a nosztalgia igenis érdemes beható politikaelméleti elemzésre, hiszen kifejezetten összetett fogalom. Alaposan végiggondolt múlt- és jelenképpel rendelkezik, azonban bizonyos kérdéseket illetően hátrányba kerül a proaktív és stabil vízióval bíró ideológiákkal szemben.

3.4. A szépirodalmi látásmód politikaelméleti alkalmazásának eredményei

A disszertáció konklúziójában négy szempont felvázolásával összefoglalom, hogy a három esettanulmány alapján miben rejlik a szépirodalmi művek különös politikaelméleti értéke.

Elsőként érdemes kitérni az irodalmi szerkezet jelentőségére. Észre kell vennünk a Koestler-regényben a strukturális változatosság szerepét az ideologikus észjárás gondolati stabilitásának megtörésében: a monológok, a visszaemlékezések, a dialógusok (sőt Rubasovnak a lelkiismeretével folytatott sajátos párbeszéde) egyaránt nagymértékben hozzájárultak egy szabadabb gondolkodásmódhoz. Az *Ítélet Canudosban* című kisregényt olvasva hangsúlyoztuk az asszony és a Marsall közti, közös civilizációs alapon nyugvó beszélgetés politikai vonatkozásait, de a nosztalgia elemzése kapcsán szintén kiemeltük a monologizáló beszédmódot, mely implicit módon utal a szindbádi alaknak a politikai közösségből való kirekesztettségére.

A nyelvi aspektus is kitüntetett helyet kap a vizsgált alkotásokban. Az ideologikus észjárás tanulmányozásakor például megfigyelhető, hogy ezen szellemi beállítódás a nyelvi térben is érvényesíteni kívánja a hatalmi szempontokat, ezzel összhangban tudatosan számúzi szókészletéből azon kifejezéseket, melyek egy összetettebb, rétegzettebb gondolkodási formához vezethetnének. A canudoszi szövegben jól megfigyelhető a Marsall képviselte neutralizáló, bürokratikus szólásmód és a lázadók indulatfűtött, cselekvésösztönző nyelve közti különbség. A differencia azonban nem áthidalhatatlan: a mindkét fél gondolkodásában fellelhető polgári hagyományok lehetővé teszik a kölcsönös megértést. A szindbádi történetben ezzel szemben a közös nyelvi keret sem vezet érdemi diskurzushoz, mert a nosztalgia embere és a mai kor élettapasztalata és létformája gyökeresen eltér egymástól.

Az erkölcsi dimenzió szintén központi szerepet játszik mindhárom műben. A börtönben eltöltött időszak során Rubasov számára egyre inkább világossá válik, hogy az ideológia végletesen kifordítja a politikai döntésekhez kötődő morális dilemmákat. Pontosan érzékeli, hogy az ideologikus elvek absztrakt és statikus jellege aláássa a természetes erkölcsi ítéletalkotás kontingens mivoltát. A Canudos-szövegben a moralitás problematikája a két, egymással szembenálló demokráciafelfogás közti feszültségben csúcsosodik ki. Míg a status quót védő Marsall elbeszéléséből egy, a stabilitás és a kompromisszum jelentőségét hangsúlyozó demokráciamegközelítés bontakozik ki, addig az asszony értelmezésében a legfőbb politikai tennivaló a politikai közösség akaratának kiszolgálása és megvalósítása. A nosztalgia kapcsán az erkölcsi kérdések egy jól beazonosítható hanyatlástörténetbe

illeszkednek. Mindazonáltal az általános társadalmi romlottság nem csökkenti a szindbádi figura morális felelősségét, épp ellenkezőleg: erős kivételességérzetet kölcsönöz neki.

Végül, de nem utolsó sorban ki kell emelnünk a három elemzett textusban megjelenő vallási analógiát. Rubasov pontosan mutat rá arra, hogy az ideologikus megközelítés sok tekintetben ugyanazt a szerepet tölti be követői körében, mint egy megváltást ígérő üdvtan egy vallásos közösségben. A canudosi gondolatmenet egyik legfőbb tanulsága a lázadók körében megnyilvánuló vallásos hevület, amellyel küzdenek a földi Paradicsom megvalósításáért. A nosztalgia esetében a teológiai párhuzam a múlt aprólékos, már-már rítusszerű felidőzésében rejlik.

Remélhetőleg a dolgozatban elemzett magyar szépirodalmi művek meggyőző példával szolgálnak arra, hogy az irodalmi megközelítés igenis jelentősen hozzá tud járulni a politika világáról alkotott tudásunkhoz, s ily módon sajátos perspektívájának behozatalával gazdagítani tudja a politikaelméleti ismeretanyagot.

4. Hivatkozások

- Ady, Endre (1913): *Krúdy Gyula könyve. A vörös postakocsi*. Nyugat. Vol. 6. No. 17. 393.
- Almond, Gabriel – Genco, Stephen J. (1977): *Clouds, clocks and the study of politics*. World Politics. Vol 29. No. 4. 489-522. <https://doi.org/10.2307/2010037>
- Balázs, Zoltán (2015): *Power and Animality in Kafka's The Castle*. Journal of Political Power. Vol. 8. No. 1. 85-107. <https://doi.org/10.1080/2158379x.2015.1011379>
- Bányai, János (1992): *Vereség Canudosban*. Híd, Vol. 56. No. 11-12. 926-932.
- Bluefarb, Sam (2011): *The Essential Tragic Conservatism Of Ernest Hemingway*. New English Review. Elérhető: https://www.newenglishreview.org/Sam_Bluefarb/The_Essential_Tragic_Conservatism_Of_Ernest_Hemingway/. Letöltve: 2021. február 16.
- Bókay, Antal (2006): *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Boym, Svetlana (2001): *The Future of Nostalgia*. Basic Books, New York.
- Burns, Tony (2010): *Political theory, science fiction, and utopian literature*. Lexington Books, Plymouth.
- Butler, Judith (2000): *Antigone's claim. Kinship between life and death*. Columbia University Press, New York.
- Courtemanche, Eleanor (2011): *The 'Invisible Hand' and the British Fiction, 1818–1860. Adam Smith, Political Economy, and the Genre of Realism*. Palgrave Macmillan, New York.
- Craig, Leon Harold (2003): *Of Philosophers and Kings. Political Philosophy in Shakespeare's Macbeth and King Lear*. University of Toronto Press, Toronto.
- Dryzek, John S. – Honig, Bonnie – Phillips, Anne (2006): *Introduction*. In: John S. Dryzek – Bonnie Honig – Anne Phillips (ed): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford University Press, Oxford. 3-41.
- Eliot, Thomas S. (1998): *Hagyomány és egyéniség*. In: Bókay Antal – Vilcsek Béla szerk.: *A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitívizmustól a strukturalizmusig*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest. 331-336.

- Fehér, Márta (2005): *A Sötétség délben és a jogi-logikai inverzió problémája*. Polanyiana. Vol. 14. No. 1-2. 113-120.
- Filippov, Gábor – Nagy, Ádám – Tóth, Csaba szerk. (2019): *Párhuzamos univerzumok: Képzelet és tudomány*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Fossum, Robert H. (1958): *The Defective Christ of Arthur Koestler*. The Christian Scholar. Vol. 41. No. 4. 555-561.
- Fülöp, László (1986): *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi, Budapest.
- Geréb, László (1959): *Munkásélet és munkásmozgalom a magyar irodalomban*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest.
- Gintli, Tibor (2005): „*Valaki van, aki nincs*” – *Személyiségbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gintli, Tibor (2012): *Szabó Ádám: Canudos ösvényein. Márai Sándorral és Mario Vargas Llosával Euclides Da Cunha nyomán*. Irodalomtörténeti Közlemények. Vol. 116. No. 2. 234-239.
- Hart, James G. (1973): *Toward a Phenomenology of Nostalgia*. Man and World. Vol. 6. No. 4. 397-420. <https://doi.org/10.1007/bf01246601>
- Higgins, Ian (1995): *Swift's politics. A study in disaffection*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ingle, Stephen (1979): *Socialist thought in imaginative literature*. Palgrave Macmillan, London.
- Ingle, Stephen (2003): *The anti-imperialism of George Orwell*. In: John Horton – Andrea T. Baumeister (ed): *Literature and the political imagination*. Routledge, New York. 218-237.
- Irigaray, Luce (2010): *Between myth and history: The tragedy of Antigone*. In: S. E. Wilmer – Audronė Žukauskaitė (ed): *Interrogating Antigone in postmodern philosophy and criticism*. Oxford University Press, Oxford. 197-211.
- Kendall, Elliot (2008): *Lordship and Literature. John Gower and the Politics of the Great Household*. Oxford University Press, Oxford.
- Koestler, Arthur (2019): *Sötétség délben*. Magvető, Budapest.

- Kolnai, Aurél (2003): *Az utópia kritikája*. In: Balázs Zoltán szerk.: Kolnai Aurél. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 157-180.
- Márai, Sándor (2002): *Ítélet Canudosban*. In: Márai Sándor: Történelmi regények. Helikon kiadó, Budapest. 183-321.
- Márai, Sándor (2015): *Szindbád hazamegy*. Helikon kiadó, Budapest.
- Nyirkos, Tamás (2017): *Szekularizáció és politikai teológiák*. Századvég. Vol. 22. No. 4. 109-120.
- Pintér, Károly (2017): *Civil Religion as Utopian Ideology: The Case Study of H. G. Wells*. In: Czigányik Zsolt (ed): *Utopian Horizons: Ideology, Politics, Literature*. CEU Press, Budapest-New York. 143-157.
- Remport, Eglantina (2017): *Marxist Utopianism and Modern Irish Drama. 1884-1904: William Morris, W. B. Yeats, and G. B. Shaw*. In: Czigányik Zsolt (ed): *Utopian Horizons: Ideology, Politics, Literature*. CEU Press, Budapest-New York. 119-142.
- Richards, Ivor Armstrong (2001): *Principles of Literary Criticism*. Routledge, New York.
- Richards, Ivor Armstrong (2004): *Practical Criticism. A Study of Literary Judgment*. Routledge, New York.
- Sargisson, Lucy (2003): *Contemporary feminist utopianism: practising utopia on utopia*. In: John Horton – Andrea T. Baumeister (ed): *Literature and the political imagination*. Routledge, New York. 238-255.
- Scanlan, James P. (2002): *Dostoevsky the Thinker*. Cornell University Press, Ithaca – London.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest.
- Schmitt, Carl (2006): *Hamlet or Hecuba: The irruption of time into play*. Plutarch Press, Corvallis.
- Scruton, Roger (2003): *Miért lettem konzervatív?* 2000. Vol. 15. No. 5. 18-25.
- Skinner, Quentin (1969): *Meaning and understanding in the history of ideas*. *History and Theory*. Vol. 8. No. 1. 3-53. <https://doi.org/10.2307/2504188>

- Skinner, Quentin (2002): *Meaning and Understanding in the History of Ideas*. In: Quentin Skinner: *Visions of Politics Volume I: Regarding Method*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Spegele, Roger D. (1972): *Fiction as political theory: Joseph Conrad's 'Heart of Darkness'*. *British Journal of Political Science*. Vol. 2. No. 3. 319-337. <https://doi.org/10.1017/s0007123400008693>
- Stewart, Jon (2016): *Dostoevsky and the Novel as Philosophy*. *Working Papers in Philosophy: Registers of Philosophy*. Vol. 1. No. 4. 1-17.
- Stewart, Susan (1992): *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. Duke University Press, Durham and London.
- Szabó, Ádám (2010): *Canudos ösvényein – Márai Sándorral és Mario Vargas Llosával Euclides Da Cunha nyomán*. L'Harmattan kiadó, Budapest.
- Tóth, Csaba szerk. (2017): *Fantasztikus világok: Társadalmi és politikai kérdések a képzelet világában*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Tóth, Csaba (2018): *A sci-fi politológiája*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Voegelin, Eric (2011): *A politikai vallások*. Századvég. Vol. 27. No. 1. 27-67.
- Wa Thiong'o, Ngũgĩ (1981): *Writers in politics*. Heinemann, London.
- Wellek, René – Warren, Austin (2002): *Az irodalom elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Whitebrook, Maureen (1995): *Politics and literature?* *Politics*. Vol. 15. No. 1. 55-62.
- Wimsatt, William K. – Beardsley, Monroe C. (1946): *The Intentional Fallacy*. *The Sewanee Review*. Vol. 54. No. 3. 468-488.
- Wimsatt, William K. – Beardsley, Monroe C. (1949): *The Affective Fallacy*. *The Sewanee Review*. Vol. 57. No. 1. 31-55.
- Zuckert, Catherine (1995): *Why political scientists want to study literature*. *Political science and politics*. Vol. 28. No. 2. 189-190. <https://doi.org/10.2307/420341>
- Zwicker, Steven N. (2006): *Irony, Disguise and Deceit: What Literature Teaches us about Politics*. In: David Armitage (ed): *British Political Thought in History, Literature and Theory, 1500-1800*. Cambridge University Press, Cambridge. 145-167.

5. A szerző témában született publikációi

Tóth, Miklós Bálint (2019): *Az indokolatlan lázadás lehetséges indokai*. 2000. Vol. 31. No. 9. 19-36.

Tóth, Miklós Bálint (2020): *Az ideológia anatómiája*. 2000. Vol. 32. No. 5. 3-23.